

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.734

DOI 10.31732/2708-339X-2024-11-A14

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ У ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (70-ТІ РОКИ XIX СТ. – 30-ТІ РОКИ XX СТ.)

Чернетченко О.М.,

*кандидат юридичних наук
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: olenach@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4871>*

Гребеник В.І.,

*аспірант юридичного факультету
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: HrebenykkVI@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2210-3317>*

SOCIAL RIGHTS LEGAL REGULATION IN STATES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1870s – 1930s)

Chernetchenko O.M.,

*Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: olenach@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4871>*

Hrebenyuk V.I.,

*PhD Student, of the Faculty of Law of «KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: HrebenykkVI@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2210-3317>*

Анотація. У статті досліджено історико-правові передумови виникнення й розвитку правового регулювання соціальних прав у державах Центральної та Східної Європи протягом періоду часу, починаючи з 70-х років XIX сторіччя і до початку Другої світової війни. Розкрито головні фактори, які впливали на розвиток нормативного визначення соціальних прав під час перебування народів у складі імперій та після здобуття їхньої незалежності. Визначено основні законодавчі акти та конституційні норми, що стосуються предмету дослідження, в Румунії, Болгарії, Угорщині, Польщі, Чехословаччині, Естонії, Литві та Латвії. Особливу увагу приділено нормам конституцій, прийнятих після завершення Першої світової війни та укладення Версальського мирного договору 1919 року, що визначали на найвищому рівні основні засади соціального захисту населення. Надано загальну характеристику сукупності соціальних прав, що були закріплені в правових нормах у конкретних часових періодах та спрямовані на захист економічно вразливих груп населення (дітей, матерів, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку), а також працівників та робітників, що опинилися в складних обставинах у зв'язку з безробіттям, втра-

тою працевдатності, хворобою. Протягом цього історичного періоду відбулося розширення переліку соціальних груп, які згідно із законодавством потребували особливої охорони та соціального забезпечення. Так, роль держави суттєво трансформувалася від соціального забезпечення своїх представників (службовців і військових) до пошуку механізмів втілення гуманістичного підходу щодо ширшого кола осіб, які не в змозі забезпечувати себе самостійно внаслідок об'єктивних обставин. Встановлено взаємозв'язок між прагненням держав вирішити внутрішні соціальні проблеми та не допустити поширення більшовицьких ідей із активною правотворчістю, що була спрямована на закріплення та імплементацію основних соціальних прав для широкого кола громадян. Описано найпоширеніші випадки використання страхування як механізму соціального забезпечення та досягнення адекватного рівня життя для економічно вразливих соціальних груп у вказаних державах. Доведено наявність спільних рис розвитку соціальних прав у державах Центральної та Східної Європи протягом періоду з 70-х років XIX сторіччя до початку Другої світової війни. У ході дослідження використано історико-правовий та порівняльно-правовий методи, а також метод індукції з метою визначення спільних ознак процесів правового регулювання соціальних прав.

Ключові слова: соціальні права, права людини, право на достатній життєвий рівень, держави Центральної та Східної Європи, право на соціальне забезпечення.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 19.

Abstract. The article explores the historical and legal prerequisites for the emergence and development of legal regulation of social rights in Central and Eastern European states during the period from the 1870s to the beginning of the Second World War. It elucidates the main factors influencing the development of normative definition of social rights during the period of nations being part of empires and after gaining their independence. The primary legislative acts and constitutional norms related to the subject of research in Romania, Bulgaria, Hungary, Poland, Czechoslovakia, Estonia, Lithuania, and Latvia are identified. Special attention is given to the norms of constitutions adopted after the end of the First World War and the signing of the Versailles Peace Treaty in 1919, which defined at the highest level the basic principles of social protection of the population. An overview is provided of the set of social rights enshrined in legal norms in specific time periods aimed at protecting economically vulnerable groups of the population (children, mothers, persons with disabilities, elderly), as well as workers who found themselves in difficult circumstances due to unemployment, loss of ability to work, or illness. During this historical period, there was an expansion of the list of social groups that, according to the legislation, required special protection and social security. Thus, the role of the state significantly transformed from providing social security to its representatives (officials and military personnel) to seeking mechanisms for implementing a humanistic approach to a wider range of individuals who were unable to provide for themselves independently due to objective circumstances. A correlation between the states' efforts to address internal social issues and prevent the spread of Bolshevik ideas with active lawmaking aimed at consolidating and implementing basic social rights for a wide range of citizens is established. The most common cases of using insurance as a mechanism of social security and achieving an adequate standard of living for economically vulnerable social groups in the mentioned states are described. The existence of common features in the development of social rights in Central and Eastern European states during the period from the 1870s to the beginning of the Second World War is proven. The research employs historical-legal and comparative-legal methods, as well as the inductive method to determine common features of processes of legal regulation of social rights.

Keywords: social rights, human rights, right to an adequate standard of living, Central and Eastern European states, right to social security.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 19.

Постановка проблеми. У сучасних суспільствах індустріального та постіндустріального типу цілком очевидними вважаються наявність соціальних прав та обов'язку держави дбати про осіб, які потребують соціального захисту. Проте, формування такого підходу не було спонтанним, а стало результатом тривалих процесів розвитку законодавчого визнання соціальних прав, що розпочалися у деяких європейських країнах у другій половині XIX сторіччя. Історико-правове дослідження таких процесів дозволяє виявити причини виникнення проблем правового регулювання забезпечення і захисту соціальних прав на різних етапах розвитку, глибше дослідити основні переваги та недоліки систем законодавчого ре-

гулювання соціальних прав.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Досвід держав Центральної та Східної Європи у сфері законодавчого визначення ними соціальних прав людини після здобуття ними суттєвої політичної самостійності у межах занепадаючих імперій у 70-х роках XIX сторіччя (Болгарія, Румунія, Угорщина) та здобуття незалежності після завершення Першої світової війни (Польща, Чехословаччина, країни Балтії) може стати корисним для України з кількох підстав. По-перше, ці країни Центральної та Східної Європи є близькими до України як в географічному, так і в культурному вимірі, а нинішня підтримка України з боку їх населення в боротьбі проти російської агресії

та переважно позитивне сприйняття євроінтеграційних прагнень України підтверджують спільні риси поваги до прав людини. По-друге, на початку ХХ сторіччя цим країнам вдалося звільнитися з-під імперської влади й водночас хоча б протягом декількох десятиліть уникнути загарбницьких дій з боку сусідніх тоталітарних режимів. Відтак, протягом певного періоду часу держави отримали змогу створити і розвивати систему законодавства на основі потреб власного суспільства та досвіду економічно успішніших країн Європи. Зрештою, саме в Центральній та Східній Європі історичний період, що охоплює останню третину ХІХ – першу третину ХХ сторіччя, поєднав в собі складний процес розвитку індустріального суспільства з міждержавними протистояннями та веденням значної кількості бойових дій. Деякі історичні паралелі та спільні риси можна знайти між цим періодом та сучасністю: необхідність перегляду пріоритетів розвитку державності в умовах напруженої геополітичної, зростання чисельності осіб, які потребують соціального захисту, проблеми захисту здоров'я населення під час епідемій, захист прав біженців та переміщених осіб, а також забезпечення гідного рівня життя громадян в умовах війни та економічних криз. Вивчення основних кроків тогочасних держав у напрямку правового регулювання соціальних прав сприятиме кращому розумінню сучасних правових механізмів, їх забезпечення та захисту, що в подальшому дозволить уникати попередніх помилок і застосовувати позитивний іноземний досвід реформування системи соціального захисту. Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці проблематика правового регулювання соціальних прав у державах Центральної та Східної Європи в період до початку Другої світової війни майже не досліджувалася. Разом з цим, серед науковців проявляється суттєвий інтерес до проблематики регулювання соціальних прав людини у сучасних правових системах держав цього регіону. Наприклад, питанням гарантій соціальних прав в Угорщині та Словаччині була присвячена увага в дисертаційному дослідженні А.Ю. Бадиди «Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти» [1], а про доцільність врахування досвіду країн Центральної та Східної Європи в контексті

дотримання принципів соціальної держави зазначали як представники юридичної науки (зокрема, О.З. Панкевич [2, с. 145]), так і економісти (зокрема, Л.М. Жукова [3]). Проте майже всі дослідження щодо періоду 70-х років ХІХ ст. – 30-х років ХХ ст. вітчизняні науковці присвячували лише окремим інститутам соціального забезпечення на території Російської імперії та Радянського Союзу [4, 5]. Як наслідок, поза увагою вчених-правознавців тривалий час залишався період зародження соціальних прав у центральній-східній частині Європи. Подальше наукове дослідження правового регулювання забезпечення соціальних прав не втрачає своєї актуальності, оскільки воно сприятиме всебічному вирішенню проблемних питань їх забезпечення і захисту, а також належному теоретичному обґрунтуванню процесів удосконалення законодавства.

Метою статті є висвітлення особливостей правового регулювання соціальних прав у державах Центральної та Східної Європи протягом періоду від створення національних держав і до початку Другої світової війни. У межах цієї статті необхідним є визначення основних законодавчих актів та конституційних норм, що стосуються предмету дослідження, встановлення головних рис правового регулювання соціальних прав у законодавстві держав Центральної та Східної Європи, надання загальної характеристики сукупності соціальних прав, що закріплювалися в певному історичному періоді.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі виникнення соціальних прав людини і розвиток механізмів їх забезпечення найчастіше пов'язується із процесами значних соціальних та політичних змін на європейському континенті у другій половині ХІХ сторіччя – на початку ХХ сторіччя. Перебування територій сучасних держав Центральної і Східної Європи до початку Першої світової війни у складі Австро-Угорської, Османської та Російської імперій певною мірою гальмувало визнання та розвиток соціальних прав людини, оскільки метрополії ставили за пріоритет економічний розвиток і отримання доходів в державну казну для реалізації своїх стратегічних цілей, а не благополуччя представників інших народів.

На нашу думку, найбільш вдало клю-

чові ознаки соціальних прав відображає визначення, запропоноване П.М. Рабіновичем та О.З. Панкевичем, відповідно до якого «соціальні права – це можливості людини забезпечити своє існування та розвиток із соціальних джерел завдяки соціальному утриманству, тобто на основі застосовуваного за певних умов (при настанні так званих соціальних ризиків) державними чи недержавними організаціями соціально-аліментарного методу регулювання [6, с. 105].

Саме необхідність вчинення активних дій та прямого фінансування з боку держави на користь індивіда не лише суттєво відрізняє соціальні права від інших видів прав, у тому числі й економічних, а й впливає на здатність держав визнавати такі права на законодавчому рівні. Тому класовий характер імперій, які впродовж століть зміцнювалися за рахунок використання кріпацтва, а також прагнення домінуючих соціальних груп зберегти своє панівне становище, явно не сприяли впровадженню соціальних прав на початку другої половини XIX сторіччя.

У другій половині XIX сторіччя формується ряд передумов для розвитку соціальних прав, зокрема, права на соціальне забезпечення осіб похилого віку, тимчасово непрацездатних, осіб з інвалідністю, жінок і дітей, права на гідний життєвий рівень. Серед таких передумов можна виокремити як позитивні (наприклад, зростання соціального значення робочого класу в результаті індустріалізації, розвиток медицини, зростання тривалості життя), так і негативні фактори (використання в процесі виробництва складних та часто небезпечних технологій, загроза високого рівня інфляції, важкі соціальні наслідки економічних криз і безробіття).

Бурхливий у військово-політичному значенні початок XX сторіччя надав нового імпульсу для перегляду ролі держави у забезпеченні добробуту населення. Ми погоджуємося з твердженням М.Л. Заїнчовського про те, що виникнення соціальних прав як нової категорії прав стало відповіддю на два основні виклики, які у XX сторіччі постали перед природно-правовою парадигмою: соціал-демократичні перетворення буржуазного суспільства та національно-визвольний рух [7, с. 125-126]. Разом з цим, процеси нормативного закріплення соціальних прав відбувалися практично одночасно з початком діяльності Міжнародної

організації праці (створена в 1919 році), тобто вже в той період закладалися основи для міжнародного визнання нових видів прав (економічних і соціальних). Також у розділі XIII Версальського мирного договору 1919 року, серед підписантів якого були й Польща, Румунія та Чехословаччина, зазначалося про необхідність покращення умов життя робітників, зокрема, забезпечення необхідних умов існування, захисту від звичайних або професійних хвороб, від нещасних випадків під час роботи, захисту дітей, підлітків та жінок, встановлення пенсій у зв'язку з похилим віком та інвалідністю [8].

На території Центральної та Східної Європи реальну можливість розбудовувати свою державність у 70-х роках XIX сторіччя отримали тільки румунський, болгарський та угорський (хоча й у складі дуалістичної імперії) народи. Натомість утворення національних держав Польщі, Чехословаччини, Естонії, Литви та Латвії після завершення Першої світової війни з одного боку дозволило цим народам самостійно визначати політику у сфері соціального забезпечення та розбудовувати власні правові системи, але з іншого боку, в умовах післявоєнної відбудови і боротьби за незалежність складна економічна ситуація не дозволяла приділяти належні фінансові ресурси для забезпечення соціальних прав. Досить тривалий період часу протягом XIX сторіччя на певні соціальні гарантії з боку держави могли розраховувати тільки високопоставлені чиновники або військові, тобто особи, що були кадровою опорою для імперій.

Про важливість законодавчого регулювання соціального забезпечення службовців та військових переконливо свідчать норми Конституції Румунії 1866 року. Зокрема, у статті 112 Конституції Румунії 1866 року визначалося, що пенсії і нагороди можуть встановлюватися тільки на підставі закону, а згідно з перехідними положеннями зміни пенсійного законодавства були визначені серед першочергових. Аналогічно і в статті 119 Конституції Румунії 1866 року гарантувалося, що військові можуть бути позбавлені пенсій тільки за рішенням суду та у встановлених законом випадках [9]. Подальша індустріалізація у Центральній та Східній Європі та вимоги непривілейованих соціальних груп щодо покращення умов їх життя поступово привертала увагу держави

до проблем соціального забезпечення економічно вразливих категорій населення.

Запровадження обов'язкового страхування працівників від нещасних випадків, хвороб, у разі досягнення похилого віку в Румунії відбулося з прийняттям закону в 1915 році. Згодом соціальна роль держави, в тому числі й завдяки міжнародним зобов'язанням у Версальському договорі, була закріплена на конституційному рівні, оскільки в пункті 4 статті 21 Конституції Румунії від 29 березня 1923 року зазначалося: «Соціальне страхування робітників від хвороби, нещасних випадків і т. ін. регулюється законом» [10]. Системний підхід румунської влади до використання страхування у сфері соціального забезпечення був відображений у прийнятому в 1933 році уніфікованому законі про страхування (неофіційна назва «Закон Іоанітеску»), в якому були закладені принципи солідарності та участі держави у формі гарантування системи соціального страхування та субсидювання пенсійного фонду [11, с. 684].

У Болгарському князівстві (з 1908 року – Болгарське королівство) соціальні права на конституційному рівні не визначалися аж до завершення Другої світової війни. Лише на початку ХХ сторіччя окремими законами було врегульовано деякі види соціальної допомоги та страхування: матеріальна допомога у разі інвалідності (1906 рік), матеріальна допомога при народженні дитини (1918 рік) та обов'язкове страхування робітників приватних підприємств у разі нещасного випадку або хвороби (1918 рік). При цьому поразка у Першій світовій війні, необхідність виплати репарацій, втрата значної кількості населення та деяких територій суттєво ускладнили можливості болгарської держави та її економічної системи покращувати умови життя громадян.

Оновлене болгарське законодавство у 1924 році поширило обов'язковість страхування від нещасних випадків на державних службовців, проте фактичний збір внесків розпочався лише в 1928 році. Також було врегульовано пенсійне страхування за віком та призначення пенсії у зв'язку з інвалідністю. У 1925 році також був прийнятий болгарський закон про страхування на випадок безробіття.

У частині Австро-Угорщини, яка підпорядковувалася австрійській владі, (у

тому числі й на територіях, що входять до складу сучасних Чехії, Словаччини, Західної України та Південно-Східної Польщі) діяв Державний основний закон «Про загальні права громадян королівств і земель, представлених в Рейхсраті» від 21 грудня 1867 року. У цьому законі визначалися ряд громадянських і політичних прав, проте соціальні права не згадувалися. Після утворення в 1867 році Австро-Угорщини та отримання значної політичної автономії, посилення соціального захисту населення могло б суттєво підвищити авторитет угорської влади. Проте поєднання економічних негараздів із національними протиріччями в суспільстві не дозволили використати цю можливість. Для демонстрації особливостей соціальних проблем на території Австро-Угорщини важливо звернути увагу на висновки англійського науковця Томаша Цврцека про послідовне зростання рівня життя населення у другій половині ХІХ сторіччя, однак, за словами вченого, воно було нерівномірним і переважно обмежувалося західними, підпорядкованими Австрії провінціями. Більш того, в деяких частинах монархії, особливо на південному сході, рівень життя навіть знизився в абсолютному вираженні [12].

Варто зазначити, що в Угорщині процеси регулювання економічних і соціальних прав громадян відбувалися повільніше, порівняно з Австрією. Зокрема, перший угорський кодифікований нормативно-правовий акт, що регулював порядок найму робочої сили, був створений лише в 1898 році. Натомість у Австрії в 1887-1888 роках були прийняті Закон про страхування працівників від нещасних випадків (*Arbeiter-Unfallversicherungsgesetz*) та Закон про медичне страхування працівників (*Arbeiter-Krankenversicherungsgesetz*), які, за оцінками дослідників, розроблялися під впливом німецького законодавства [13, с. 51]. Внаслідок формування таких відмінностей для робітників промислово розвиненіших регіонів Чехії, яка належала до підконтрольних австрійській короні земель, було створено сприятливіше правове середовище, ніж для робітників у межах підвладних Угорщині територій.

Не заперечуючи прогресивний характер австрійського соціального законодавства кінця 1880-х – початку 1890-х років, необхідно зауважити, що воно не мало на меті

фіксацію на державному рівні нового виду соціальних прав. Так, на думку Г. Штейнера, ці закони мали стандартизувати та уточнити попередні розрізнені та невідповідні норми з установленням державного контролю за цією сферою, але в той же час запроваджені механізми медичного страхування не поширювалися на працівників сільського та лісового господарства. При цьому австрійський науковець підтримує тезу про те, що прийняттям основоположних законів «державна вперше продемонструвала усвідомлення своєї відповідальності у питаннях соціального забезпечення» [13, с. 65].

Наявність прогалин в угорській соціальній політиці, навіть порівняно з сусідньою Австрією, вже не кажучи про західноєвропейські країни, призвела до зростання ролі комуністичних та лівих соціал-демократичних політичних сил. Негативні соціально-економічні наслідки від поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні та короткий період невдалого правління уряду Міхая Карої лише суттєво посилили підтримку соціалістичних ідей в Угорщині. У зв'язку із приходом у березні 1919 року до влади в Угорщині комуністів на чолі з Бела Куном, на Першому з'їзді рад угорських робітничих, селянських, солдатських депутатів була прийнята Конституція Угорської Радянської республіки, зразком для якої стала російська конституція 1918 року. У сфері трудових та соціальних відносин у цій Конституції простежувалася певна суперечність, оскільки встановлення загальної трудової повинності супроводжувалося визнанням права на працю (стаття 6), а також вказувалося, що всі непрацездатні, а також безробітні підтримуються державою. Проте, комуністичний режим був повалений вже через кілька місяців в результаті приходу до влади Міклоша Хорті, і не можна стверджувати про впровадження будь-яких механізмів зазначених норм комуністичної конституції.

В утворених протягом 1918-1921 роках національних державах Центральної та Східної Європи активно запозичувався досвід і зміст джерел права західноєвропейських держав, про що свідчать першочергові кроки нових урядів.

Наприклад, зразком для Конституції Другої Речі Посполитої Польської 1921 року слугувала Конституція Французької Респу-

бліки [14], також деякі дослідники відзначають, що в частині законодавчої діяльності зразком для тогочасної Польської держави стала Веймарська Німеччина [15, с. 48]. Варто також додати, що після розпаду Німецької імперії частина промислових регіонів Східної Пруссії була приєднана до Польської республіки, тому запозичення досвіду німецького правового регулювання у сфері соціального забезпечення виглядало цілком обґрунтованим з урахуванням принаймні кількох факторів.

Польська Конституція 1921 року гарантувала кожному громадянину «право на охорону державою його праці, а в разі безробіття, хвороби, нещасного випадку, неспроможності працювати – на соціальне забезпечення» [16]. Конституція містила також спеціальні норми у статтях 102 та 103, що стосувалися зародження важливих соціальних прав та кореспондуючих з боку держави чи навіть інших громадян обов'язків щодо їх забезпечення:

- проголошення законом охорони материнства;
- вимоги щодо опіки держави над дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- обов'язку надавати моральну підтримку та релігійні послуги солдатам, хворим, в'язням.

У Польській республіці вже в перші місяці після її проголошення, у січні 1919 року, було видано указ глави держави про обов'язкове страхування на випадок хвороби, норми якого було удосконалено в однойменному Законі 1920 року та Законі про пенсійне страхування працівників розумової праці 1927 року [5]. Протягом подальших років виникла потреба в систематизації актів польського законодавства і результатом таких процесів стало прийняття Закону «Про соціальне страхування» в 1933 році. Цим законом визначалися такі види страхування працівників: на випадок безробіття, на випадок втрати працездатності, у разі досягнення пенсійного віку, у разі втрати годувальника. Проте поширеною є скептична думка про результати зазначеної уніфікації, оскільки ситуація у сфері соціального захисту суттєво не покращилася [5].

Окрім нормативно-правового закріплення соціальних прав, Польща також запроваджувала необхідні інституційні передумови, зокрема, в 1934 році було створене

Управління соціального страхування (скорочено ZUS від назви на польській мові Zakład Ubezpieczeń Społecznych). Але початку функціонування в Польській республіці соціально-страхового судочинства в 1939 році перешкодив початок Другої світової війни [5].

Значну увагу правам людини було приділено у Чехословацькій республіці, бо механізми правового забезпечення соціальних прав запроваджувалися на законодавчому рівні, без чіткого визнання таких прав на конституційному рівні. Так, розділ 5 Конституції Чехословацької республіки, яка діяла протягом 1920-1938 років, мав назву «Права, свободи і обов'язки громадян. Рівність» і зміст його норм присвячено переважно політичним та громадянським правам, тому на конституційному рівні соціальні права фактично не проголошувалися. Лише у статті 126 Конституції Чехословацької республіки проголошувалася необхідність спеціального захисту законом шлюбу, сім'ї та материнства [16 с. 333]. Разом з цим, протягом вказаного періоду у Чехословацькій республіці було видано ряд законів, які сприяли забезпеченню і захисту соціальних прав, зокрема:

- уніфікований закон Чехословаччини про соціальне забезпечення (1924 рік);
- закон про пенсійне забезпечення для службовців (1929 рік).

Подальшому розвитку системи соціального забезпечення в Чехословаччині суттєво перешкодила економічна криза 1930-1935 років, оскільки в таких умовах держава не могла ефективно розвивати нові правові механізми для покращення добробуту своїх громадян.

У Російській імперії на державному рівні не приділялося необхідної уваги законодавчому врегулюванню захисту економічно вразливих груп, за винятком чиновників та військових. Наприклад, Комітет опіки заслужених цивільних чиновників був створений у 1823 році, а Указом Сенату від 10 березня 1827 року були затверджені «Правила опіки заслужених цивільних чиновників», якими, як зазначає М.В. Бармак, «встановлювався порядок надання соціальної допомоги цій категорії службовців, їхнім вдовам, дітям і батькам [17, с. 198]. Лише в 1912 році в Російській імперії з'явилися законодавчі акти про страхування робітників від нещасних випадків та про соціальне забезпечення

робітників на випадок хвороби.

Після розпаду Російської імперії держави Балтії намагалися приділяти значну увагу соціальному захисту населення, особливо робочого класу. Разом із політикою збереження національної ідентичності в довгостроковій перспективі такі заходи повинні були забезпечувати від розвитку комуністичної ідеології і пов'язаної з нею загрози для державності з боку радянської Росії. Включення до конституцій балтійських держав норм про соціальну підтримку ряду груп осіб, які її потребують, продемонструвало серйозність намірів державотворення в напрямку розвитку соціальної держави.

Важливо відзначити зміст статті 25 Конституції Естонії 1920 року, відповідно до якої «організація господарського життя в Естонії має відповідати засадам справедливості, метою яких є забезпечення гідного існування людини шляхом законів, що стосуються надання землі для її обробки, надання роботи і житла, а також охорони особистості, охорони праці, надання необхідної підтримки молоді й особам похилого віку та підтримки у разі непрацездатності та нещасних випадків» [16, с. 458]. Аналогічну норму було перенесено і в текст конституцій Естонії 1934 та 1938 років. Крім того, у статті 28 Конституції Естонії 1938 року було додатково вказано, що законом організовується допомога громадянам похилого віку, у разі втрати працездатності чи бідності шляхом соціального страхування чи соціальної допомоги.

Австрійський вчений Рудольф Аладар Металл в контексті вивчення положень конституційних норм східноєвропейських держав характеризує закріплення в них соціального забезпечення як певною мірою «програму на майбутнє», оскільки, наприклад, законодавство Естонії залишалось на той час досить примітивним [18, с. 46-47]. Ми погоджуємося з такою тезою, тому що дослідження змісту прийнятих протягом перших років незалежності конституційних актів демонструє прагнення держав визначити найбільш прогресивний набір прав людини.

Про необхідність імплементації задекларованих принципів у сфері соціальних прав зазначає і С.О. Верланов: «Для того, аби ці принципи, ідеали, публічні права отримали не загальнополітичне, а вже безпо-

середньо юридичне значення, реальну дію та охорону стосовно громадян, необхідно забезпечити принаймні такі дві обов'язкові умови: суспільство має досягнути достатньо високого рівня матеріального та духовного розвитку, багатства; принципи, ідеали, загальносоціальні права мають бути переведені на рівень конкретних юридичних прав та обов'язків, які можуть бути реалізовані за допомогою власне юридичних засобів, забезпечені державно-правовими інститутами, насамперед, правосуддям [19, с. 18-19]. У Конституції Литви 1922 року нормам про соціальні права людини було приділено окремих Розділ XIII «Соціальне забезпечення», норми якого визначали такі механізми забезпечення і захисту соціальних прав:

- охорона працівників згідно із законами у разі хвороби, досягнення похилого віку, нещасних випадків та відсутності роботи (стаття 97);
- охорона особливими законами і підтримка здоров'я сім'ї та її соціального благополуччя, особлива опіка материнства (стаття 98);
- охорона громадського здоров'я відповідними законами (стаття 99).

Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 року після відновлення незалежності Латвії на початку 90-х років продовжує діяти й нині, проте її первинна редакція взагалі не містила положень про права людини і громадянина. Лише в 1998 році цю Конституцію було доповнено розділом 8 «Основні права людини». Проте це не означає, що в Латвійській Республіці ігнорувалася потреба у забезпеченні соціальних прав. Зокрема, у грудні 1918 року був створений соціальний департамент, до компетенції якого входили питання соціального захисту осіб з інвалідністю, а з 1920 року – питання пенсійного забезпечення.

Таким чином, незважаючи на різні підходи в правовому визначенні соціальних прав, держави Балтії прагнули перейняти позитивний досвід західноєвропейських країн, розробляли власне законодавство з метою соціального захисту працівників, матерів, дітей, осіб, похилого віку та вибудувати свою економічну систему за таким принципом. У таких діях виражався повний відхід від нав'язаної російською імперською владою пріоритетності держави над потребами індивіда, що супроводжувалася нехту-

ванням гуманістичних принципів.

Висновки. Історія розвитку соціальних прав у державах Центральної та Східної Європи протягом періоду з 70-х років XIX сторіччя до початку Другої світової війни має такі спільні для переважної більшості країн риси:

1. До початку XX сторіччя на державному рівні не визнавався загальний характер соціальних прав, а законодавче регулювання соціальних виплат за рахунок держави було пов'язане лише з пенсійним забезпеченням державних службовців та військових. Надалі сфера дії законодавчих вимог про соціальне страхування поступово розширювалася, але деякі галузі господарства продовжували перебувати за її межами і повноцінній реалізації урядових ініціатив дуже часто заважали економічні кризи та війни.

2. Незважаючи на тривале перебування народів у складі Австро-Угорської, Російської та Османської імперій, суттєвий вплив на законодавче визначення права соціального забезпечення робітників мало німецьке законодавство. Таким чином, на початку 20-х років XX сторіччя система соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, у разі досягнення пенсійного віку чи безробіття ставала обов'язковою для приватної сфери використання праці, а пізніше почала поширюватися й на державних службовців.

3. Здобуття незалежності національними державами після завершення Першої світової війни і розпаду Російської та Австро-Угорської імперії дало поштовх впровадженню на законодавчому, а в багатьох випадках і на конституційному рівні, ідей про охорону з боку держави соціально вразливих верств населення (дітей, матерів, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю), правового оформлення основних характеристик права на достатній життєвий рівень.

4. Розвиток механізмів соціального забезпечення та визнання соціальних прав розглядалися демократичними урядами держав Центральної і Східної Європи як заходи для запобігання невдоволенню в суспільстві, стримуючі фактори проти підтримки серед населення ліво-радикальних більшовицьких ідей.

Підсумовуючи викладене, ми можемо відзначити суттєвий прогрес правового регулювання соціальних прав в Централь-

но-Східній Європі на початку ХХ сторіччя, що був пов'язаний із запозиченням найкращого досвіду іноземних країн та процесами розбудови національних держав. Перспективними з точки зору з'ясування основних

переваг та недоліків правових механізмів забезпечення та захисту соціальних прав також виглядають подальші детальні дослідження законодавчих актів цього історичного періоду.

Література:

1. Бадида А.Ю. (2017) Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти [Дис. канд. юрид. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. 225 с.
2. Панкевич О.З. (2003) Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика [Дис. канд. юрид. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. 182 с.
3. Жукова Л. М. Досвід країн Східної Європи в інституційному забезпеченні соціальної політики держави. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 3. С. 14-16.
4. Пономаренко П.О. (2021) Правове регулювання страхової діяльності на українських землях у складі Російської імперії: історико-правове дослідження. [Дис. канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ]. 255 с.
5. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення і перспективи розвитку: монографія / за ред. М. Шумила, І. Комоцької. Київ: Ніка-Центр, 2018. 516 с.
6. Рабінович П.М., Панкевич О.З. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. Право України. 2003. №1. С. 104-107.
7. Заінчковський М. Л. (2003) Права людини як новоевропейський філософський та політико-правовий феномен [Дис. канд. філос. наук, Національна академія внутрішніх справ України]. 178 с.
8. Part XIII of the Treaty of Peace of Versailles // International Labour Office. Official Bulletin. Volume I. April 1919 August 1920. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---jur/documents/genericdocument/wcms_441862.pdf (дата звернення: 26.11.2023).
9. Constitutiunea Romaniei din 1866. URL: <https://www.constitutia.ro/const1866.htm> (дата звернення: 26.11.2023).
10. Constitutiunea Romaniei din 1923. URL: <https://www.constitutia.ro/const1923.htm> (дата звернення: 26.11.2023).
11. Tomescu M. The Public Pension Point - A Government Business // Challenges of the Knowledge Society. Public Law - pp. 683-693. URL: https://www.researchgate.net/publication/256050634_The_Public_Pension_Point_-_A_Government_Business (дата звернення – 26.11.2023).
12. Cvrcek T. Wages, Prices, and Living Standards in the Habsburg Empire, 1827-1910 // The Journal of Economic History, Vol. 73, No. 1 (MARCH 2013), pp. 1-37 (37 pages). URL: <https://www.jstor.org/stable/41811499> (дата звернення: 26.11.2023).
13. Günther Steiner: Ein verlässlicher Partner für's Leben. Soziale Sicherheit von der industriellen Revolution bis ins digitale Zeitalter - ÖGB Verlag, 480 Seiten. URL: https://www.sv-erleben.at/data/downloads/Ein-Partner-fuers-Leben_Guenther-Steiner.pdf (дата звернення: 26.11.2023).
14. Зарецька Т.І. Конституції Другої Речіпосполитої Польської 1921 та 1935 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2008. - 568 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Drugoii_Rechi_Rospolitoi (дата звернення: 26.11.2023).
15. Протосавіцька Л.С. Ліберально-демократичні цінності польської Конституції 1921 р. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. - Том 64 (2021). - С. 46-50. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/10-1.pdf> (дата звернення: 26.11.2023).
16. The new constitutions of Europe / Howard Lee Mc Bain and Lindsay Rogers. - Garden City, 1922. – 640 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=zEwpAAAAYAAJ&pg=PA401&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 26.11.2023).
17. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.). Тернопіль: Видавництво Астон, 2016. 392 с.
18. Metall R.A. Verfassungsrecht und Sozialversicherung. // Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. / Journal of Institutional and Theoretical Economics, Bd. 93, H. 1. (1932), pp. 35-51. URL: <https://www.jstor.org/stable/40746414?read-now=1&seq=12> (дата звернення: 26.11.2023).
19. Верланов С.О. (2008). Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). [Дис. канд. юрид. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. 203 с.

References:

1. Badyda, A.Yu. (2017), “The social state under the conditions of globalization: theoretical and comparative and legal aspects”, Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Ivan Franco National University of Lviv, Lviv, Ukraine.
2. Pankevych, O.Z. (2003), “The social state: concept and general theoretical characteristics”, Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Ivan Franco National University of Lviv, Lviv, Ukraine.
3. Zhukova, L. M. (2018), “The experience of Eastern Europe countries in the institutional provision of state social policy”, Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 14-16.
4. Ponomarenko, P.O. (2021), “Legal regulation of insurance activities in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire: a historical and legal research.”, Abstract of Ph.D. dissertation, Law, National University of Internal Affairs of Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.
5. Pensijne zabezpechennia v Ukraini ta Bilorusi: istoriia stanovlennia i perspektyvy rozvytku [Pension provision in Ukraine and Belarus: the history of formation and the prospects of development] (2018), edited by: Shumylo, M.M. and

Komotskaya I.O., Nika-Center, Kyiv, Ukraine.

6. Rabinovych, P.M. and Pankevych, O.Z. (2003), “Social law: some issues of general theory”, Legal journal «Law of Ukraine», vol. 1, pp. 104-107.
7. Zainchkovs'kyj M. L. (2003), “Human rights as a new European philosophical and political-legal phenomenon”, Abstract of Ph.D. dissertation, Philosophy, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine.
8. The official site of International Labour Organisation (2023), “International Labour Office. Official Bulletin. Volume I. April 1919 – August 1920. Part XIII of the Treaty of Peace of Versailles”, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---jur/documents/genericdocument/wcms_441862.pdf, (Accessed 26 Nov 2023).
9. The Romanian Constitution (1866), available at: <https://www.constitutia.ro/const1866.htm>, (accessed 26 Nov 2023).
10. The Romanian Constitution (1923), available at: <https://www.constitutia.ro/const1923.htm>, (accessed 26 Nov 2023).
11. Tomescu, M. (2013), “The Public Pension Point - A Government Business”, Challenges of the Knowledge Society. Public Law, [Online], vol. 3, available at: https://www.researchgate.net/publication/256050634_The_Public_Pension_Point_-_A_Government_Business, (accessed 26 Nov 2023).
12. Cvrcek, T. (2013), “Wages, Prices, and Living Standards in the Habsburg Empire, 1827-1910”, The Journal of Economic History, [Online], vol. 73, available at: <https://www.jstor.org/stable/41811499>, (accessed 26 Nov 2023).
13. Günther, S (2018), Ein verlässlicher Partner für's Leben. Soziale Sicherheit von der industriellen Revolution bis ins digitale Zeitalter [A reliable partner for life. Social security from the industrial revolution to the digital age], ÖGB Verlag, Vienna, Austria, available at: https://www.sv-erleben.at/data/downloads/Ein-Partner-fuers-Leben_Guenther-Steiner.pdf, (Accessed 26 Nov 2023).
14. Zarets'ka, T.I. (2008), “Constitutions of the Second Polish Republic of 1921 and 1935”, Entsyklopediia istorii Ukrainy, [Online], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, available at: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Drugoii_Rechi_Pospolitoi, (accessed: 26 Nov 2023).
15. Protosavitska, L.S. (2021), Liberal-democratic values of the Polish Constitution of 1921, Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pravo, [Online], vol. 64, pp 46-50, available at: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/10-1.pdf>, (accessed 26 Nov 2023).
16. Mc Bain, H.L. and Rodgers L. (1922), “The new constitutions of Europe”, The Country Life Press, Garden City, NY, USA, [Online], available at: https://books.google.com.ua/books?id=zEwpAAAAYAAJ&pg=PA401&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, (accessed 26 Nov 2023).
17. Barmak, M. V. (2016), The formation of the Russian imperial system of civil service on Ukrainian lands (XVIII – XIX centuries), Publishing house Aston, Ternopil, Ukraine.
18. Metall, R.A. (1932), Verfassungsrecht und Sozialversicherung. [Constitutional law and social security]., Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Journal of Institutional and Theoretical Economics, vol. 93, pp. 35-51. [Online], available at: <https://www.jstor.org/stable/40746414?read-now=1&seq=12>, (accessed 26 Nov 2023).
19. Verlanov, S.O. (2008), “Economic and social human rights: European standards and their implementation in the legal practice of Ukraine (general theoretical study)”, Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Ivan Franco National University of Lviv, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до друку 22.01.2024 року